

Чехословаччині мали 292 громадські бібліотеки з фондом понад 60 тис. книжок (у середньому на одну бібліотеку - 206 книжок). Порівнюючи ці цифри з десятками тисяч томів у бібліотеках інших народностей у Чехословаччині, стає сумно за такий убогий книжний капітал українців. Праці про бібліотечну справу позитивно оцінені на сторінках «Бібліологічних вістей», серед фахівців.

У короткій історії бібліотеки Української господарської академії в Подєбрадах Биковський висвітлює завдання книгозбірні, її структуру та склад фонду.

Синтетичні відомості про книжкову справу в Україні, а також загальну інформацію про нові напрями в названій галузі Л. Биковський подає в роботах: «Biblioteki publiczne w Ukrainie Radzieckiej», «Politika biblioteczna w Zakresie publicznych bibliotek oswietowych» (Warszawa, 1937).

Цікаві факти з історії українського книжкового руху, що відсутні в інших джерелах, знаходимо в споминах Биковського. З праці «Від привороття до Трапезунду» дізнаємося про заснування в 1917 р. у Севастополі української книгарні видавничого товариства «Друкар» і про поширення тут української книжки. У спогадах «Книгарні. Бібліотеки. Академія» (1918-1922) відбивається бібліотечне та книжкове життя України того періоду.

Одна з останніх праць ученого «Українські книгознавчі періодики і збірники першої половини ХХ століття» (1978) є сьогодні єдиною, де в хронологічній

послідовності подані всі україномовні джерела з історії українського книжкового руху, незалежно від місця видання - Київ, Відень, Львів. Отже, в більшості своїх публіцистичних чи наукових публікацій він прагнув повернути увагу громадськості до деяких проблем цього соціального явища, подаючи неупереджений виклад фактів про різні аспекти книжкового руху, утворення нових типів книгозбірень, книгарень, запровадження спеціальної бібліографічної термінології для визначення окремих понять і явищ, відомості про книгоживання і книгопоширення українських друків у Чехословаччині. Автор робить спробу статистичного аналізу цих процесів. Отже, можна сказати, що доробок Л. Биковського - це історичні писемні джерела з історії українського книжкового руху.

Л. Биковський поширював відомості про українську книжку й бібліотеки серед фахівців багатьох країн. Його роботи свідчать про наукову й практичну актуальність глибокого і всебічного аналізу цієї проблеми. Інтелектуальне повернення його праць в Україну певною мірою сприятиме цьому завданню.

І насамкінець хотілося б наголосити на важливості проведення персоніологічних досліджень бібліологів, які були засновниками і творцями української бібліологічної думки, її термінологічного апарату, бібліології як комплексу наук про книгу та книжкову справу і в цьому зв'язку ім'я Биковського потребує ґрунтовного вивчення.

Жанна Ковба

ВНЕСОК Л. БИКОВСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОЇ КНИЖКОВОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Вважається, що загальним символом земної цивілізації може бути книга. У різних народів вона відіграла визначну роль у формуванні національних держав.

Історична доля українців не є винятком. В умовах княжої доби започатковувалася наша книжкова традиція, зміцнюючись у короткий період козацької державності. Чи не тому в наступні сторіччя при витончених формально-державних утисках, переслідуваннях і неформально національних приниженнях ця традиція не лише вижила, а й вплинула на утвердження нації.

Письменники, вчені, педагоги, докладаючи зусиль для створення україномовної книжки, осмислюють специфіку ролі книжності на шляху до формування держави, засади книжкової справи в майбутній державі. Мабуть, їхнім доробком і можна пояснити унікальне явище, коли за кілька років державності з'являється розгалужене книговидання і книгопоширення, починають впроваджуватися в практику теоретичні

засади бібліології - науки про книгу. Енергія цього руху значно вплинула на розбудову книжкової справи СРСР 20-х років та наступних періодів. Але значення творчості українських книгознавців або применшувалося, або взагалі замовчувалося. Одним з таких замовчуваних і малознаних був Левко Биковський. Об'єктивними обставинами життя і суб'єктивною посвятою книжці взагалі та українській зокрема, він був тісно пов'язаний з видавництвами, бібліотеками. В 20-ті роки Л. Биковський, добре інформований про здобутки бібліографії та бібліотекознавства в європейських країнах та Росії, осмислює теоретико-практичні засади книгознавства щодо «сучасних українських потреб».

Уже в еміграції виходить його праця «Замітки про книгознавство та книгоживання» (Подєбради, 1923). Фактично це посібник, який можна використовувати (і використовували) в різних середніх та вищих українських учбових закладах, навчаючи основам культури бібліографічної інформації, бібліотечної справи. На тлі європейському та російському автор коротко аналізує діяльність українського книговидання, книгопоширення, книгознавства початку ХХ ст.

Для українського книгознавства Л.Биковський виділяє два періоди розвитку: київський (столичний, 1917 - 1919) та лозоватський (провінційний, 1920 - 1921), бо в столиці утверджуються авторитарні політизовані книговидавання і книгопоширення. Розглядаючи книгознавство як науку «про умови виникнення життя книги, про саме життя і наслідки цього життя у найширшому розумінні слова у часі і просторі» (с.7), Л.Биковський (як і Ю.Меженко) називає київський період суто бібліографічним, позначеним концепцією М.Лісовського. А от лозоватський - то період формування комплексу складових: «філософічної, систематичної, практичної». Розкриваючи зміст складових, Лев Устинович зазначає, що ефективність дієвості книги можлива лише в системі: книготворення, книгопоширення, книгоживання. Найцікавішою для історика державницької ідеї є «практична» складова. «В обставинах політичної боротьби та національно-державного будівництва, коли все більші й більші маси українського народу почали приймати участь у громадському житті, на книжку дивилися як на знаряддя, допоміжний спосіб для досягнення поставлених перед українським народом завдань, на книгознавство як на прикладну науку про се знаряддя» (с.5). На думку автора, державні структури повинні були основну увагу приділяти не лише книгопоширенню і навіть читанню - дуже важливим є формування культури книжності. Оскільки «...виявилось, що маси народні, а навіть інтелігенція не звикли, а то просто не вміють читати, не дивлячись на те, що грамотні, не вміють як слід використовувати книжку, не вміють раціонально до неї підійти» (с.17). Це дуже важливе положення молодого автора: не кількість книжок, а можливість вільного вибору, якісного читання (отже, засвоєння інформації).

У 1923 - 1933 рр. Л.Биковський у ряді праць, здавалося б, лише популяризує досвід Чехословацької республіки зі створення своєї національно-державної системи видання, мережі бібліотек, описує книгознавчу діяльність у Східній Україні та в Галичині. Але водночас він осмислює цей досвід у плані потреб книжкової справи в майбутній українській державі. Так, у своєму лекційному курсі «Вступ до книгознавства», який читався на вищих курсах бібліотекознавства у Варшаві («Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство. Програми. - Каліш, 1933»), Л.Биковський прямує до розробки засад системної науки про книгу й книжкову справу. Йдеться про введення національної термінології «бібліологія», «загальна бібліологія», «бібліологія фізикальна (комплекс наук, що досліджують галузі, пов'язані з матеріально-смісловою формою книги), «бібліологія ідеологічна» (вивчення в планах політичному, правовому, педагогічному, соціально-психологічному). Структура прикладних наук у системі бібліології цінна своєю історичністю, водночас є актуальною й нині. Чи не є необхідною галузь наукових досліджень, яку Л.Биковський іменує «Сучасний стан книгознавства як науки: визначні діячі, нові течії, публікації, товариства, інститути, школи, бібліотеки, музеї» (с.9). Семіотику книги, без означення цього терміну, бачимо в Л.Биковського вже в 30-х роках. Прикро, що нині ми засвоюємо ці концепції з праць іноземних учених.

У 1942 р., в трагічних умовах окупації українських земель, з'являється праця Биковського «Департамент книги України. Проект» - гектографований, на правах

рукопису, машинопис. У вихідних даних з розмахом подано: Київ - Львів - Ростов - Катеринодар. Це був час, коли сотні самовідданих хапалися за найменшу можливість зберігати й примножувати енергію державотворення. Про ідею Чорноморської України, Українського чорноморського інституту з видавництвом як про спробу організувати для Східної України щось на зразок Українського видавництва в Кракові можна писати окрему книжку. Спеціальний розділ міг би бути про практичне втілення в життя планів «духовної господарки». Розглядаючи питання, пов'язані в Українській державі з книгою, Л.Биковський виходив з того, що вона «в практичній систематиці належить до кількох галузей знання та діяльності: освіти, промисловості, торгівлі та політики». З огляду на теоретичні здобутки бібліології та практичні потреби в Україні, Л.Биковський обумовлює такі засади:

1) «Діяльність держави у забезпеченні духовної і матеріальної екзистенції народу... держава має завданням не тільки надзир та регулювання життя в межах свого краю, але й щораз більше втручається та опановує життя цілого народу, навіть поза межами краю» (с.6).

Л.Биковський цілком усвідомлює негативний досвід тоталітарної держави, вважає за потрібне зазначити, що при «совітах» «інтеграція держави надмірно розвинулася і поглинула майже все матеріальне і духовне життя одиниці і народу».

2) Зв'язок з традицією, врахування доробку попередніх поколінь, громадсько-державних (навіть не українських) структур. «Проектуючи нині книжну акцію на терені українських земель, мусимо не тільки нав'язувати до українських традицій з доби передбільшовицької, але взагалі числитися з тим, що досі вже зроблено у цій ділянці. Конкретно в царині «книги» мусимо продовжувати наразі багато з деяких досягнень московсько-більшовицької політики. Можна подекуди коригувати деякі посуви, але на загал все відкидати не слід. Цього вимагають обставини життя, економія зусиль, закони певної тяглості в праці, потреба докладної довшої інформації на місці...» (с.7).

3) Необхідність об'єднати в розбудові духовного життя усі українські етнічні землі та українців у діаспорі, «...поєднати діяльність різних установ українознавчого характеру по цілому світі» (йдеться про науководослідні інститути, кафедри, семінари, бібліотеки, книгарні, редакції, видавництва окремих учених).

4) У майбутній державі необхідно урівноправити два види освіти й виховання: шкільний, позашкільний і «...тракувати останній бюджетово» (тобто фінансувати державою. - Ж.К.). Цінні пропозиції Л.Биковського щодо структури виконавчої влади (16 міністерств)*. У складі Міністерства культури - Департамент книги, на який мало покладатися завдання «нормування, а почасти й ведення усього комплексу книжної справи в Україні, починаючи від творення книги до її вживання, розробку питань теорії» (с. 17).

У складі Департаменту книги передбачалося 4 відділи (загальний, книжкової продукції, книгопоширення) і 23 підвідділи.

Наприклад, у складі «загального» відділу: секретаріат,

* До складу Міністерства культури входили 6 департаменти: загальний, загально-освітнього шкільництва, фахового шкільництва, дошкільного, позашкільного виховання, науки, мистецтва, книги, туризму, релігії.

рада книжки, Науковий інститут книгознавства, правничо-організаційний, статистичний, контрольний, цензури. У відділі «книговживання» планувалися підвідділи: бібліографічний, книжна палата, бібліопедагогічний, бібліотечної освіти».

Л. Биковський передбачав широку фахову й масову інформацію про діяльність департаменту.

Майже кожен з підвідділів випускав би своє видання: «Звідомлення Департаменту книги», «Бібліологічні вісті» - загальний; «Український видавець», «Вісник Держвидав України», «Український друкар» - книжної продукції; «Український книгар», «Бібліотекознавство», «Бібліотечний збірник» - книгопоширення; «Літопис українського друку», «Український бібліограф», «Книжна педагогіка» - книговживання.

У поясненнях до структурної схеми Департаменту Л. Биковський коротко визначає функції, склад особливо важливих, на його думку, підвідділів.

Наприклад «Рада книжки»: «Суспільний дорадчий орган. Ділає* неперіодично шляхом зібрань, на місці тільки секретаріат. Склад Ради: 1) Директор Департаменту (голоує); Представники** від: 2) Українського наукового інституту книгознавства, 3) Спілки видавців, 4) Спілки авторів, 5) Спілки друкарів, 7) Спілки книгарів, 8) Спілки журналістів, 9) Державного видавництва, 10) Директора національної бібліотеки, 11) Департаменту позашкільного виховання, 12) Департаменту науки, 13) Департаменту Мистецтва, 14) Всеукраїнської Академії наук, 15) Кооперації, 16) Українського Чорноморського Інституту, 17) Визначних діячів, вчених, авторів.

Рада посідає свій Статут та поділяється на комісії: видавничу, книгарську, бібліотечну, бібліографічну» (с. 11).

Планована «Рада книжки» була б ефективно діючим об'єднанням фахівців. Саме вони багато в чому визначали б роботу інших підвідділів, зокрема такі напрями, як «видавнича політика», тобто «планування та стеження за рівномірною продукцією книжки, часописів тощо у всіх ділянках науки та літератури, заохочення до опрацювання ділянок нових, малознаних, премії, допомога авторам» (підвідділ Книжної продукції (с. 12).

* В тексті так. Треба - діє (ред.).

**Л. Биковський залишає дискусійним питання про підпорядкування преси й цензури чи то Міністерству внутрішніх справ, чи то Міністерству культури.

Привертає увагу часто повторюване «заохочування»: «заохочування» до закладання видавництв, нових папірень, книгарень. За цим стоїть гармонійне поєднання державно-управлінської, громадської діяльності та науки, зокрема бібліології.

На загал через увесь «Проект» Л. Биковського червоною смугою пролягають дві ідеї.

Перша - єдності вітчизняної бібліологічної науки й практичної діяльності в міжнародному контексті. Наприклад, цілком конкретна робота «Організація теорії і практики бібліографічної справи в краю та пов'язання її з Міжнародною бібліографічною справою».

Друга - впровадження фахової і масової книжкової культури в усі галузі повсякденної суспільної практики. Це й державна політика книговидання, і книгопоширення, і конкретна «...організація бібліологічної та бібліотечної педагогічної справи в Україні у всіх стадіях витворення, поширення та вживання книги в усіх установах: дошкільних, шкільних, позашкільних, книгарнях, бібліотеках, видавництвах» (с. 15). Йдеться про безперервну бібліологічну освіту - і фахівців, і широкого загалу. Конкретно такою діяльністю мав займатися підвідділ «Бібліопедагогіки», який у своїй роботі «трактує книжку як засіб педагогічного впливання, організовує під цим оглядом книги й читачів як об'єкти впливу та процес впливання» (с. 16).

Л. Биковський вважав обов'язковою складовою книжкової культури держави України бібліологічну освіту в різних формах підготовки видавців, книгарів, бібліотекарів. Основи знань про книжку повинні мати й педагоги, інженери, медики, інші фахівці. Бібліологія виступала б спільним знаменником для усіх форм книгознавчої освіти.

Ось такими були плани організації книжкової справи в суверенній, незалежній Україні. «Проект» Л. Биковського варто розглядати не лише як історичний факт чи ілюстрацію процесу державотворення. Його положення актуальні й нині - в наші часи кризи у книговиданні та книгопоширенні, незадовільного рівня бібліографічної культури.

Творчий доробок Л. Биковського - багатюща спадщина українського книгознавства. Вкрай неефективно використовується його бібліологічна творчість мусить зайняти належне місце в умах фахівців книжкової справи, навчальних планах вищих та середніх учбових закладів, які готують спеціалістів гуманітарного профілю.

До уваги читачів

ЛІТЕРАТУРА, ЯКУ МОЖНА ПРИДБАТИ в ЦНБ ім. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО (ціни договірні)

1. Щербак И.П. Владимир Иванович Вернадский. - К., 1988.
2. Ситник К.М., Аланович Е.М., Стойко С.М. В.И.Вернадский - жизнь и деятельность на Украине. - К., 1988.
3. Історія АН України. 1918 - 1993. - К., 1994.
4. Юрій Олександрович Меженко (1892 - 1969). Матеріали до біографії. - К., 1994.
5. Микола Гоголь і світова культура (міжнародна наукова конференція). - К.; Ніжин, 1994.
6. Макс Фог. Краткая немецкая грамматика. - К., 1994.
7. Бровкін А., Шовкопляс І. Фонди ЦНБ. - К., 1993.
8. Из эпистолярного наследия В.И.Вернадского. - К., 1991.
9. Удосконалення системи обслуговування читачів НБ (2-га наукова сесія ін-ту бібліотекознавства)
10. Библиотечно-информационные системы // Сб. тр. - К., 1990.
11. Библиотеки АН УССР // Сб. тр. - К., 1990.
12. Антонович Д. Київ. - К., 1995.
13. ББК та інформаційно-пошукові системи. - К., 1995.
14. Почепцов Г. Имидж-мейкер. - К., 1994.
15. Слободяник М.С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. - К., 1995.
16. Бібліотечний вісник (№1 - 6), 1995.
17. Наукова бібліотека (2 книги). - К., 1993.
18. Разработка местных норм. - К., 1989.
19. Т.Г.Шевченко. Біографія літератури про життя і творчість 1839 - 1959. - К., 1963.
20. Бібліографічний покажчик 1918 - 1993 рр. - К., 1993.
21. Джерела українознавства. Вип.1. - К., 1990.